

Karl-Heinz Ohlig

A Jézus-mozgalomtól a szervezett egyházig

Az egyházi hivatal fejlődése a II. század közepéig

Maga Jézus Izrael reformerének tartotta magát, mégpedig Isten megbízásából, akit – ahogyan mások is a kor zsidóságában – Atyának hívott; a pogányokhoz irányuló küldetést – önmagára nézve – elvetette. Vitatott, mégis valószerű, hogy tanítványai közül kiemelte a „Tizenkettő” körét, amelynek az volt a rendeltetése, hogy dokumentálja egész Izrael reformjával kapcsolatos igényét; e Tizenkettőt is „tanítványnak” nevezik az evangéliumok, akárcsak mindazokat, akik követték Jézust. Az „apostol” megnevezés csak Jézus halála után, a keresztény misszió elkezdődésével jött létre. Az „apostol” görögül ugyanazt jelenti, mint latinul a „misszionárius”. Pál apostolnak tartotta magát, s leveleiben további ilyen misszionáriusokat említ meg, köztük nőket is. Az „apostol” fogalmát csak viszonylag későn, a lukácsi iratok (evangélium és Apostolok cselekedetei) alkalmazzák – Páltól eltérően – visszamenőleges hatállyal a „Tizenkettőre”, és többé-kevésbé rájuk korlátozzák is azt.

Jézus életének összefüggésében „a Tizenkettőt” nem lehet az első „hivatalviselőknek” tekinteni, akikről – a későbbi teológiai konstrukció értelmében – a hivatal folytonossága elindult. A hivatalok valamely közösség szervezetéhez tartoznak, ez esetben az egyházhoz, *Jézusnak* azonban még nem állt szándékában egyházat alapítani. Őt magát még az Isten országának közeli megvalósulásába vetett remény határozta meg, még ha más apokaliptikusoktól eltérően nem számolgatta is annak időpontját; tekintete nem irányult a korai és hirtelen halála utáni időre.

A későbbi egyházi hivatalt tehát *történetileg nem lehet visszadatálni* Jézus életébe, mert az csak Jézus halála után jött létre, amikor kialakult az egyház. Ezért nem tartható fenn az a tétel, hogy a (későbbi) papság az „utolsó vacsora” összefüggésében gyökerezik, és Jézusnak a tizenkét apostolhoz intézett (egyébként csak Pálnál, az 1Kor 11,25-ben található) szavaira épül: „Ezt tegyétek az én emlékezetemre!”

Eltekintve attól a kérdéstől, hogy a színoptikus evangéliumok (Márk, Máté, Lukács) és Pál utolsó vacsorai „beszámolóí”¹ ténylegesen Jézus életébe nyúlnak-e vissza, vagy pedig csak halála után alkották meg azokat a gyülekezetek (a zsidó pászkaünnepelés hasonlatosságára²), a vacsora résztvevője „a Tizenkettő” (így Mk 14,17) vagy a „tizenkét tanítvány” (így Mt 26,20), s csak *Lukács változtatja meg* ezt a hagyományt „apostolokra” (Lk 22,14); Pál nem ad meg közelebbi adatokat (1Kor 11,23-25).

Az utolsó vacsora résztvevői tehát Jézus szűkebb tanítványi körébe tartoztak; az Újszövetség szerint mindenki „tanítvány”, aki követi Jézust – vagyis minden keresztény. Csupán – a későn, 90 körül író – Lukács látja el új vonással az elbeszélést.³

Az *egyház* csírája *Jézus halála után keletkezett*. Noha a korai keresztények – nevezzük őket így! – először csak a zsidóság reformcsoportjának tartották magukat, látogatták a templomi és zsinagógai istentiszteleteket⁴, és a Tórához, a zsidó törvényhez igazodtak, de közben egyre fontosabbá vált számukra az emlékezés Jézusra és az ő igehirdeté-

sére, mígnem hamarosan kialakult bennük az a tudat, hogy nem tartoznak már igazán a zsidó közösséghez; az újonnan megnyert tanítványokat kezdték „Jézus nevére” megkeresztelni. Később aztán támogatta ezt az önállósulást Jézus tanítványainak kizárása a zsinagógából. Az evangéliumok még tükrözik ezt a szétválási folyamatot (beleértve a 100 körül keletkezett János-evangéliumot is).

A keletkezéskor lévő közösséget, az egyházat azonban joggal lehet Jézus Krisztus egyházának nevezni annyiban, hogy az magáévá tette Jézusnak a zsidó kereteken túlmutató, általános emberi ösztönzéseit, és társadalmi alakot adott azoknak. A „pogányok” felvétele – amit az Apostolok cselekedetei (10. f.) Péter egyik látomásával indokol, nem pedig Jézus szavával – következetesen fakadt „Jézus ügyéből”.

A *keresztény „pogánymisszió”* – már Pál előtt! – valószínűleg azoknak az ún. „istenfélő férfiaknak”, tehát nem-zsidóknak a köréből indult ki, akik a zsinagógai gyülekezetek környezetében éltek a Földközi-tenger vidékén, s akiket megérintett a zsidó vallás fölényes istenfelfogása, de a végső lépést nem tették meg a zsidóság felé, azaz nem metéltették körül magukat. A korai keresztény csoportok egyre inkább Jézusra összpontosítottak, s ez háttérbe szorította az etnikai tényezőket, és lehetővé tette az ilyen „pogányok” számára, hogy körülmetélkedés nélkül csatlakozzanak. Az elkötelezett keresztények, tehát majd a misszionáriusok, ill. apostolok tekintete is hamarosan az egész akkori világra irányult mint missziójuk horizontjára, aminek Pál a legfontosabb tanúja. De még ezután is, egészen a 48-as „apostoli zsinat” megegyezéséig vitatott maradt, hogy a keresztényé válás mennyire feltételezi a körülmetélést, vagyis a zsidóvá válást.

Jeruzsálemből, az anyaggyülekezetből, illetve Palesztinából kiindulva hamarosan kicsi keresztény gyülekezetek alakultak Szíriában, Kisázsiaiban és Görögországban is, majd növekvő mértékben sok városban is a Földközi-tenger vidékén – és megle-

¹ János csak ünnepélyes búcsúvacsorát említ lábmosással.

² E mellett szól az egyértelmű áldozati szimbolika, amely bizonyára csak Jézus halála után keletkezett, hiszen Jézus szenvedésének kezdetén a tanítványok még nem ismerték Jézus halálának áldozati értelmezését, és azt hitték, halála az egész ügy kudarcát jelenti.

³ A résztvevők csoportjának összetételéből éppoly kevésbé lehet levezetni a női papság tilalmát, mint a (papi) hivatalra szóló megbízást. Ha „szó szerint” vennénk ezeket az adatokat – ti. hogy nők nem voltak jelen –, akkor a maradékot is szó szerint kellene venni: körülmetéletlenek sem voltak jelen, tehát nem-zsidók sem lehetnek „papok” a kereszténységben.

⁴ De egyetlen adat sincs arról, hogy a templomi áldoztatabemutatókon is részt vettek volna.

hetősen korán alighanem már a fővárosban, Rómában is. E gyülekezetek a valamivel jobb módú keresztények házában találkoztak, ahol erre a célra elegendően nagy szobák álltak rendelkezésre. Az ilyen „házi gyülekezetek” tehát kisebb, áttekinthető csoportokat öleltek fel, úgyhogy a nagyobb városokban a misszionálás sikere nyomán több vagy éppenséggel sok ilyen házi gyülekezet létezett. E házak *tulajdonosai* vagy *tulajdonosnői* minden bizonnyal központi szerepet játszottak, legalábbis az összejöveteleken, mint ahogy ez természetes, ha az ember vendégeket hív saját házába. Nem tudjuk pontosan, ki elnökölt az őskeresztény úrvacsorákon, de talán feltételezhetjük, hogy a házi gyülekezetekben – a zsidó, és részben a pogány étkezési szokásoknak megfelelően – a *házigazda* látta el ezt a feladatot. Semmi sem szól az ellen, hogy ez a háztulajdonos nőkre is vonatkozott, ha ők voltak a meghívók.

Szociológiailag elkerülhetetlen az a feltételezés, hogy a kicsi, de növekvő gyülekezetek csak úgy működtek tartósan, ha voltak közöttük olyan emberek, akik *kiemelkedően elköteleződtek*. Legkorábbi levelében, a Tesszalonikaiaknak írt első levélben Pál arra szólítja fel a közösség tagjait, hogy ismerjék el ezeket az embereket: „Kérünk titeket, testvéreink, hogy becsüljétek meg azokat, akik fáradoznak közöttetek, az Úr nevében vezetnek, és intenek is titeket” (1Tessz 5,12)!

Pál idejében még nincs szó arról, hogy „apostolok” adnának megbízást. Aki olyan fontosnak tartotta az új hitet, hogy annak, illetve az abból adódó feladatoknak szentelje magát a házi gyülekezetekben, vagy akár misszionáriusként, apostolként, az egyszerűen így járt el. Pál azt kéri, hogy a többiek becsüljék is meg szolgálataikat. Alighanem ebben a gyülekezet általi *elismerésben* kell látnunk a „megbízás” kezdetét.⁵

A Korinthusiaknak írt első levélben Pál számos, a gyülekezet számára fontos feladatot („kegyelmi adományt”) sorol fel (1Kor 12,4-31). Ebben a korai szakaszban természetesen a *misszionárius*, az *apostol* a legfontosabb: általa jön létre egyáltalán a gyülekezet. Vannak aztán to-

vábbi szolgálatok is, hogy a hit eleven maradjon a csoportban. „Némelyeket először is apostolokká rendelt Isten a gyülekezetben, másodsor prófétákká, harmadszor tanítókká” (1Kor 12,28) stb. Ebben a korai időben viszont *még nem említik meg a gyülekezetvezető feladatát*.

Ahogy az emberek között mindig, természetesen abban az időben is adódott veszekedés, és nem mindenki akarta elismerni a másikat, aki például „tanítóként” lépett fel. Pál ezért egyetértést kér a keresztényektől; a test képével („amely egység, noha sok tagja van” – 1Kor 12,12) azért könyörög a keresztényeknek, hogy ismerjék el egymás sajátos képességeit. Nem lehet mindenki „apostol” vagy „tanító”; ennek ellenére arra szólítja fel azokat, akik képesek rá, és akarják is, hogy vállaljanak más fontos szerepet: „De törekedjétek a legfontosabb kegyelmi ajándékokra”, mondja (1Kor 12,31) – s ezután következik a „szeretethimnusz”.

A meglehetősen későn, a *kilencvenes években* keletkezett, ál-páli Efezusi levél még ebben a hagyományvonalban állva a következő szerepeket sorolja föl: „És ő adott némelyeket apostolokul, másokat prófétákkul, ismét másokat evangélistákkul, vagy pásztorokul és tanítókkul, hogy felkészítse a szenteket [= a keresztényeket] a szolgálat végzésére, Krisztus testének építésére” (Ef 4,11-12). Itt is megszólal a kérés: „Viseljétek el egymást szeretettel” (Ef 4,2)!

Mindazonáltal az *Efezusi levélben* felbukkan egy olyan megnevezés, amelyet Pál még nem ismert: a levél „pásztorokról” beszél. Bár semmi közelebbit nem mond róluk, de a „pásztor” képe – akihez természetesen „nyáj” is tartozik – itt talán egy új szolgálatra utal, a *gyülekezet vezetésére*.

Mindenesetre úgy tűnik, szükség-szerűvé vált egy ilyen hivatal, amint ezt az ebben az időben keletkezett újszövetségi iratok⁶ mutatják. Miért?

A keresztények időközben felismerték, hogy Krisztus visszatérése nem várható a közeljövőben, hanem még várat magára, s talán sokáig (a „kitáguló idő” érzése). Ez azt jelentette a keresztény gyülekezetek számára, hogy *tartós berendezkedésre kellett törekedniük*. Csakhogy bármi-

féle közösségről legyen is szó, az hosszabb időn át nem lehet meg *stabil struktúrák* nélkül. Most jött el annak az ideje, hogy olyan hivatalokat, főképpen vezetési hivatalokat alakítsanak ki a gyülekezetek számára, amelyek a gyülekezeti ügyekre viselnek gondot; az *ad hoc* elkötelezettség már nem volt elég, bármennyire fontos maradt is a gyülekezetek belső elevensége szempontjából. A misszionárius, illetve az apostol hivatala csak az újonnan alakuló keresztény csoportok számára játszott szerepet, az időközben már nemzedékek óta fennálló gyülekezetek számára nem.

A vezetői hivatalok most kezdődő kialakulása mindazonáltal nem ment viták nélkül. *Voltak olyan egyházi régiók*, amelyek *semmilyen vezetési struktúrákat* nem ismertek, vagy védekeztek ellene. Így például a 80 és 90 között íródott Máté-evangélium (egy „testvéri evangélium”) polémikusan elveti a vezetői hivatalokat (vö. Mt 23,8-12), a központi fogalom itt a „tanítvány”, s a legfőbb norma a *tanítványok gyülekezete* (ld. „Isten házirendjét” Mt 18,5-20-ban). A 100 körül keletkezett János-evangélium semmiféle érdeklődést nem mutat a gyülekezeti struktúrák iránt.

Más régiókban, amelyeket a páli és lukácsi hagyomány határozott meg, s amelyek aztán meghatározóvá váltak a jövőre nézve, a gyülekezetek *vezetői hivatalokat alakítottak ki*. Ma már nem lehet pontosan megállapítani, mikor kezdődött ez a folyamat; az újszövetségi iratok a kilencvenes évektől dokumentálják, de lehet, hogy már egy évtizeddel (vagy még többel) korábban elkezdődött Nyugat-Szíria és Kisázsia térségében.

Ezekben a gyülekezetekben legkésőbb a kilencvenes évektől léteztek „*presbiterek*” és „*episzkoposok*” „mint a gyülekezet pásztorai” (ApCsel 20,28) vagy mint „*előljárók*” (1Tim 5,17). Honnan származnak ezek a hivatalok és megnevezések?

Amikor bizonyos gyülekezetekben felismerték, hogy az egyházi élet működése érdekében *vezetői hivatalok váltak szükségessé*, elképzeléseikhez nem állt rendelkezésükre Jézustól vagy a keresztények korábbi nemzedékeitől származó útmutatás. Ezért a Földközi-tenger vidékén mindenütt létezett *zsinagógai gyülekezetek struktúrája* szerint tájékozódottak, hiszen ezekből nőtt ki a kereszténység. A zsinagógai gyülekezeteket viszont „*presbiterek*” (szó szerint: „az idősebbek”, illetve „a

⁵ Akinek kifogása volt valamelyik meghívó „házigazda” ellen, nyilván nem ment el hozzá; megfordítva: a meghívás elfogadása olyasmí volt, mint hallgatlagos megbízás egy szerpellel.

⁶ Apostolok cselekedetei, Péter első levele, az ál-páli „pásztorális [= lelkipásztori] levelek: 1. és 2. Timóteus, Titusz.

vének”) köre vezette. E presbitereknek semmilyen papi szerepük nem volt, de ők hozták meg a szükséges döntéseket, még az istentiszteletek kivitelezésére vonatkozóan is. A „vének” a gyülekezet tekintélyes férfiai voltak, és nem feltétlenül voltak valamennyien idős korúak.

A keresztény gyülekezetek egyre inkább *átvették ezt a modellt*. Ez azt jelenti: az egyházi vezető hivatal kezdetét a keresztény gyülekezetek tekintélyes férfiainak *kollegiális vezetése* jellemzi. Feltételezhetjük, hogy ezek a presbiterek – legalábbis nagy részben – a házi gyülekezetek vezetői voltak, akik aztán egy-egy város valamennyi keresztényét képviselve találkoztak kollégáikkal, és vállaltak felelősséget. Éppígy feltételezhető, hogy a – presbiterként csak férfiakat ismerő – zsidó vezetési modell átvételével háttérbe szorították a nők addig talán még lehetséges szerepét, ti. hogy egy-egy házi gyülekezet „anyja” legyenek; mostantól egyértelműen férfiak töltik be a vezetői hivatalt.

Erről a presbiteri modellre való átérésről tanúskodik az (1. század vége felé, álneven íródott) *első Péterlevél*, amely számára már annyira magától értődő volt ez a struktúra, hogy visszamenő hatállyal magát a (fiktív) Pétert is presbiterre teszi: „A közöttetek élő presbitereket tehát kérem én [Péter], a presbiterárs...” (1Pét 5,1; vö. 1Tim 5,12.19; 4,14).

Az Apostolok cselekedetei és a pasztorális levelek az „*episzkoposz*” („felügyelő”) megnevezést is említik a presbiter fogalma mellett; *mindkét fogalom ugyanazt jelöli*, és váltakozva használják őket: „...olyan presbitereket állíts szolgálatba, akik... feddhetetlenek...; a püspök ugyanis... legyen feddhetetlen...” (Tit 1,5-7; vö. ApCsel 20,17.28). Ez az azonosítás alighanem érvényes az első Timóteus-levélre vonatkozóan is, amely az episzkopossal szembeni elvárásokról beszél (1Tim 3,1-7), s aztán még egyszer összefoglalólag „a vezetésben bevált presbiteréről” (1Tim 5,17; vö. 17.22. v.).

Az „episzkoposz” megjelölés – a „preszbüterosz” másik fogalmaként – alighanem azért honosodott meg, mivel a gyülekezetekben egyre növekedett a „pogánykeresztények” száma. A „görögök” fülében azonban igen furcsán csengetett a „preszbüterosz” megnevezés, különösen akkor, ha az illető esetleg csak 30 éves volt. Ezért az „episzkoposz”, „felügyelő” megjelölést könnyebben érthették, már csak azért is, mert azt a

hellenista városkormányzatok vezetői hivatalaira is használták.

Az egyház újonnan megteremtett vezetői hivatala tehát az *újszövetségi kor végéig kollektív struktúrájú*, és presbiterek/episzkoposzok töltik be. Erről tanúskodik az első Kelemenlevél is, a római gyülekezetnek a korinthusi gyülekezethez 97/98-ban írt levele; a gyülekezeteket Rómában és Korinthusban is *presbiterek* vezették.

Ehhez a kollektív vezetői hivatalhoz még *nem kötődtek papi képzetársítások*. Ha a presbiterek vezették az akkori házi gyülekezeteket, akkor bizonyára ők is elnököltek az „úrvacsora” ünneplésén. Ezeket a Jézusra emlékező ünnepeket azonban csak az újszövetségi könyvek létrejötte utáni korban értelmezték *ószövetségi* kultikus elképzelésekkel, illetve a *politeista* környezet, illetve a *misztériumvallások* hasonló istentiszteleteinek mintáival. Ez oda vezetett, hogy a *presbiterek* egyre inkább a megszokott vallástörténeti értelemben vett „*papokká*” váltak.

A presbiteri/episzkoposzi hivatal átadása az első Timóteus-levél szerint a (többi) presbiter *közös kézfeltétele* által történt (1Tim 4,14; s ugyanígy a [fiktív] Pál révén: 1Tim 1,6).

A kézfeltétel a hivatal-átruházás bevett formája volt az ókorban. Az első Timóteus-levélben ehhez még nem társul a „felszentelés” mellékíze. A valamely hivatalba történő beiktatás („ordináció”) csak később, hagyományos kultikus elképzelések átvételével vált „felszenteléssé”, amit aztán következetesen minden lehetséges „alacsonyabb” szolgálat esetén is megtettek (lektorok, gyertyavivók, sekrestyések stb.).

Az újszövetségi írások létrejötte utáni korban aztán folytatódott a hivatalok fejlődése. Már *Antiochiai Ignác* (†117) is nagyjából a *mai értelemben vett püspököknek* érezte magát, olyannak, aki fölötté áll a presbitereknek. Ő az első tanúja az ún. *monepiszkopátusnak*, tehát annak, hogy a – a kollektív vezetés helyett – *egyetlen püspök* vezeti a gyülekezetet: „Mindent Isten egyetértésében törekedjetez tenni, mert a püspök Isten helyettese, a presbiterek az apostolok tanácsának helyét foglalják el, a számomra oly igen kedves diakónusokra pedig Jézus Krisztus szolgálata van bízva...” (Levél a magnésziaiakhoz, 6,1).

Mi történt? Ez a fejlődés, amelynek terméke a monepiszkopátus, *vallás-szociológiailag* valószínűleg szükségszerű volt. A testületekben mindig elég hamar kiválnak egyes tagok, akik a legaktívabbak, és afféle szóvi-

vői szerepet vállalnak. Hosszú távon képtelenség, hogy a kollektívumok minden tagja teljesen egyenjogú legyen: a *testületeknek struktúrára van szükségük*. Ignác ennek a fejlődésnek a tanúja, mégpedig nemcsak önmagára, hanem Kísázsia és Görögország sok gyülekezetére vonatkozóan is; Pálhoz hasonlóan ő is több levelet írt, s ezeknek az első soraiban először mindig a gyülekezet episzkoposzáat üdvözli – tehát azokban is létezett a monepiszkopátus. Csupán a rómaiakhoz írt levelében más a helyzet – Rómának ekkor még nem volt püspöke. Rómát illetően alighanem csak a 2. század második felének kezdetétől lehet monepiszkopátusról beszélni.

Ez a monepiszkopátus nyilván a gyülekezetek leghatékonyabb struktúrájának bizonyult, és a *2. század végéig az egész egyházban érvényre jutott*. Azóta létezik a *kettéosztott vezetői hivatal*: a monepiszkopátus és a presbitérium, vagyis a püspökök és a papok. Emellett a legrégebbi időktől fogva létezik egy harmadik forma is, a diakonátus, ez azonban most nem témánk.

Már *Római Kelemen* első levele az egyházi hivatal létrejöttének *teológiai indoklását* nyújtja: „Az apostolokat Jézus Krisztus rendelte számonkra, hogy hirdessék az evangéliumot, Jézus Krisztust pedig Isten küldte el. Krisztus tehát Istentől jött, az apostolok pedig Jézus Krisztustól, de mindkettő szép rendben, Isten akarata szerint történt... Miután [az apostolok] a különböző vidékeken és városokban hirdették az ígét, mindentől előljárókat állítottak, akiket előzőleg próbára tettek a Lélek által: püspököket [értsd: presbitereket] és diakonusokat az eljövendő hívők számára” (1Kel 42,1-2.4).

Ez az utólagos jámbor értelmezés *történelmileg hamis*, azóta mégis része a katolikus teológiának. Noha még a középkorban is akadtak olyan teológusok, akik tudták, hogy a monepiszkopátus ténylegesen a kollegiális presbiterátusból keletkezett, de az effajta kritikus hangoknak semmi esélyük nem volt, mivel az első Kelemen-levél hivatalindoklása alkalmasabb volt a *jogi viszonyok stabilizálására*.

Ma ideje lenne annak, hogy *újra megvitassuk* a vezetői hivatalok hagyományos struktúráját. Az egyházi hivatal történetéről megszerzett tudásunk teológiailag szabad teret nyit ahhoz, hogy átgondoljuk e hivatal konkrét kialakításának mai lehetőségeit.

Forrás: imprimatur, 2006/3